

Magyar reáliák fordítása udmurtra

OLGA IGNATYEVA

Amberg

A műfordítás során problémát jelentenek azok az elemek, amelyeknek nincs megfelelőjük a célnyelvben, ahol az adott fogalom ismeretlen. Ezeket a fogalmakat a fordítástudomány reáliának, kulturális reáliának, ekvivalens nélküli lexikának, kulturálisan kötött nyelvi elemnek stb. nevezi. Több tanulmány született a reália fogalmának meghatározásáról és a reália fordítási lehetőségeinek csoportosításáról (Satkov 1952, Szobolev 1952, Fjodorov 1953, Svejcer 1973, Barhudarov 1975, Newmark 1981, Vlahov & Florin 1986, Komisszarov 1990, Klaudy 1997, Valló 2000, Simigné Fenyő 2006 stb.). Jelen tanulmány Vlahov és Florin reáliameghatározását követi. Eszerint a reáliák olyan szavak vagy kifejezések, amelyek egy meghatározott nép (vagy népcsoport – O. I.) tárgyait, életére jellemző jelenségeit (mindennapi élet, kultúra, társadalmi és történelmi fejlődés) jelölik. A reáliák kulturális és történelmi színezetet adnak a szövegnek, és rendszerint nem rendelkeznek pontos megfelelővel más nyelvekben, következésképpen egyedi elbírálást igényelnek (Vlahov & Florin 1986: 55).

Az alábbiakban reáliák fordításakor megjelenő kérdéseket vizsgálók. A kutatás anyagát 51 különböző szerzők által írt magyar mese, valamint ezek udmurt fordítása képezi. A forrásnyelvi mesék a *Minden napra egy mese* c. kötetben (49 szöveg) és az *Icinke picinke. Népmesék óvodásoknak* c. kötetben (2 szöveg) találhatók. A mesék udmurtul A. Uvarov fordításában jelentek meg 1997-ben, a *Нуналлы быдэ выжыкыл* 'Minden napra egy mese' c. kötetben.

A. Uvarov udmurt költő és irodalmár 1960-tól fordított magyar irodalmi műveket udmurt nyelvre. Az ő munkája gyümölcseként jelent meg többek között a Petőfi Sándor verseit és énekeit tartalmazó antológia (1975, 1977), valamint a háromnyelvű *Munkácsi ajándéka* c. könyv (1983). Uvarov szoros kapcsolatot ápolt magyar kollégáival, továbbá részt vett a fiatal udmurt fordítók magyar irodalmi projektjeiben mint irodalmi szerkesztő.

Vlahov és Florin meghatározását szem előtt tartva összevetettem a magyar forrásszövegeket az udmurt célszövegekkel, hogy kiválasszam a reáliákat, és bemutassam átadásuk lehetőségeit.

A vizsgálat céljai: 1) a reáliák körének megállapítása; 2) annak megállapítása, hogy milyen módon jelennek meg a reáliák az udmurt szövegekben, valamint e fordítási módok értékelése adekvátság szempontjából; 3) a reáliák megjelenési módjainak statisztikai vizsgálata. Munkámban

a következő elemzési módszereket alkalmazom: leírási módszer, egybevető módszer, statisztikai módszer az eredeti szövegben előforduló reáliák mennyiségének meghatározására és megjelenítési módjaiknak százalékos kifejezésére.

A gyermekirodalom fordítására érvényes, hogy a fordítónak a befogadó ismereteit és igényeit kell elsősorban szem előtt tartania, következésképpen a kultúrák közvetítés a második helyre szorul. Az udmurt gyerekeket jobban érdekli a mese története, a hősök kalandjai. A reáliák fordítási gyakorlatában nincsen egyetlen helyes megoldási lehetőség, minden eset külön elbírálást igényel. Tanulmányomban 25 forrásnyelvi lexikai egységet vizsgálok, amelyeket reáliaként azonosítok, de mivel némelyik reália többször is előfordul, és többféleképp van fordítva, így összesen 39 fordítási eset képezi a vizsgálat tárgyát.

A fordítók a reáliák fordítására különböző módokat választhatnak ki, attól függően, hogy a szövegben mennyire bír jelentőséggel az adott reália. A fordítás elméletében és gyakorlatában a legismertebb reália-fordítási módok a következők: átírás (transzkripció vagy transliteráció), hasonítás, körülírás. A hasonítás a következő átültetési módokat foglalja magába: célnyelvi analógiával való fordítás, idegen analógiával való fordítás, jelentésfelbontás.

Vizsgálatom során a legtöbb példát, összesen 15-öt, a **jelentésfelbontásra** találtam. Az így fordított reáliák közül három ételnév (a-c), kettő lakhelymegnevezés (d-e), kettő az ünnepekhez kapcsolódó szó (f-g), egy pedig foglalkozásnév (h).

A jelentésfelbontással fordított reáliák a következők:

- a) *pecsenye* (295, 296, 333, 333; itt és a továbbiakban az oldalszámok a *Minden napra egy mese* c. kötetre, ill. a célnyelvi mesekönyvre utalnak). Variánsai az udmurt fordításban: *сиёнзы* 'ételük' (336), *сиён* 'étel' (336), *быз-быз сiль* 'puha hús' (380), *сiль* 'hús' (380). Mivel a *pecsenye* az ünnepi ételek közé tartozik, a *сиён* 'étel' átváltás nem adekvát. Az udmurt *быз-быз сiль* 'puha hús' leggyakrabban főtt húst jelent, a *pecsenye* viszont sült hús. Szóba jöhetne a *пыжем сiль* 'sült hús' fordítás, ami szerintem jobban átadja a magyar *pecsenye* szó tartalmát, annál is inkább, mert az udmurt hagyományos konyhában húst csak ünnepi alkalommal szokás sütni.
- b) *zsemle* (106). Az udmurt fordításban: *булка* 'fehér cipó' (117). Ez rendszerint kerek vagy ovális formájú, viszont nagyobb méretű, mint a magyar *zsemle*. Mivel a kontextusban a méret nem játszik szerepet, az átváltás adekvátnak mondható.
- c) *gomolyasajt* (301). A hold képe tükröződik a kútban, amit a róka sajtnak vél; udmurt variánsaként *сыр* 'sajt' (342), ill. *тумырес сыр* 'kerek sajt' (342) szerepel. A kerek formára való utalás itt azért

fontos, mert a kerek hold világított a vízben. Első alkalommal tehát jelentésfelbontást alkalmaz a fordító, másodszer viszont körülírást.

- d) *tanya* (115). Az udmurt fordításban: *zym* ‘falu’ (128). Tanyán egy család tulajdonában lévő, állandóan lakott, egyedül álló külterületi gazdasági települést értünk. Hasonló típusú településeik az udmurtoknak nincsenek. A fordításban található kifejezés nem adja át ugyan a magyar *tanya* lexéma teljes jelentését, de az udmurt olvasók számára érthetővé teszi a reáliát, tehát az efféle szemantikai váltás nem csökkenti a fordítás hitelességét.
- e) *kunyhó* (243). Variánsai az udmurt fordításban: *мичи корка* ‘kis ház’ (155) vagy egyszerűen *корка* ‘ház’ (155, 274), illetve *дор* ‘otthon’ (274). A *kunyhó* szóval a kicsi, szegény, gyakran szalmatetős házikót nevezik meg; a teljes jelentést az udmurt variánsok nem adják át. Talán hozzájuk kellene még fűzni egy jelzőt, például ezt: *начар* ‘szegény, gyenge’.
- f) *karácsonyfa* (327) és g) *karácsony* (327). Az udmurt fordításban: *кыз* ‘fenyő’ (373) és *толсур* ‘december’ (405). Egyik megoldás sem változtatja meg a szöveg kommunikatív oldalát, a fát ui. karácsonyra veszik, a fordító ezt az újévvel kapcsolja össze, márpedig az udmurtoknál szilveszterre díszítik a fenyőfát.
- h) *kocsmáros* (275). Az udmurt változatban: *кызэ* ‘gazda’ (312, 313), azaz az udmurt szövegből a jelentés italmérés-eleme kimaradt. Az én javaslatom ebben az esetben a *кабак кызэ* ‘kocsma gazdája’ lenne, ami szerintem jobban visszaadja a magyar reália tartalmát.

A második leggyakoribb fordítási mód a **körülírás**, azaz a forrásnyelvi reália más fogalmakkal történő meghatározása. Ezzel 9 esetben találkozunk. Az így fordított reáliák közt van ünnepekkel kapcsolatos elnevezés (a-c), ételnév (d), járműmegnevezés (e), foglalkozásnév (f) és lakhelymegnevezés (g-h).

- a) *karácsony* (327) és b) *karácsonyfavásár* (327). Uvarov célja, hogy az udmurt olvasó „magyar karácsonyra”, azaz szilveszteri-újévi ünnepre asszociáljon, és ne a pravoszláv karácsonyra, amit Oroszországban január 6-7-én ünnepelnek. Így lesz a kereszténység ünnepéből, Jézus születésnapjából *Толсур праздник* ‘decemberi ünnep’ (373), a *karácsonyfavásár* helyén pedig *кызьёсын вузкаризы* ‘fenyőfákat árusítottak’ (373). Mivel a mesében nincsen utalás semmiféle dátumra, a fordítói döntések helyesnek mondhatók.
- c) *Mikulás* (356). Az ajándékosztó Szent Miklós népies alakja az udmurt szövegben *Тол Бабай Муклаш* ‘Télapó Mikulás’ néven szerepel (407). Uvarov az udmurt tulajdonnévhez hozzátoldja a *Mikulás* nevet, viszont az eredetét nem magyarázza el. A hagyomány szerint a magyar Mikulás december 6-án látogatja meg a gyermekeket, és hoz nekik ajándékot, pl. csokoládé mikulásfigurát.

Úgy vélem, hogy a Mikulás név mellőzhető lenne, mivel a szövegben nem szerepel pontos dátum, a cselekmény viszont télen játszódik, ami megfelelő kontextust teremt az udmurt télapónak is. Udmurtiában szilveszter előtt a *йолка* (azaz újévi fenyő) nevű ünnepséget rendezik a gyerekeknek, amelynek a Télapó és unokája – *Лымыныл* ‘Hólánny’ – nélkülözhetetlen szereplői, és ők hozzák az ajándékokat.

- d) *gomolyasajt* (301). Mint már említettük, az udmurt szövegben ekképp is szerepel: *нумырес сыр* ‘kerek sajt’ (342), azaz a fordító egy melléknév beszúrásával hozza az olvasó tudomására a sajt formáját.
- e) *hintó* (*A sajtot osztó róka* c. meséből). Az udmurt fordításban: *уробо-вал* ‘szekér-ló’ (38). Ez is a körülírások közé sorolható. A hintó is négykerekű, lovak által vontatott kocsi, ám inkább a gazdag vagy módosabb emberek közlekedtek rajta, így az udmurt szövegben talán célszerűbb lenne a *тарантас* ‘tarantasz’ műveltségyszót alkalmazni, utazókocsi jelentésben (l. alább az idegen analógiával való fordítás esetei között), de rendelkezésre állnak belső keletkezésű kifejezések is. Ilyenek a *ворттылон уробо* ‘utazó szekér’ (funkció alapú megnevezés), a *корт кечер уробо* ‘vas tengelyű szekér’ és a *корт уробо* ‘vas szekér’ (alapanyag alapú megnevezés) (Titova 2005).
- f) *kocsmáros* (275). Az udmurt szövegben birtokos szerkezettel van átadva: *кочмалэн күзеез*, ill. *кочма күзё* ‘a kocsmá gazdája’ (312). Ezekben a *kocsmá* szó magyarázat nélkül kerül átíráásra. A szövegből kiderül, hogy a helyiségben az asztalokat meg kell teríteni, viszont az italmérés funkciót nem közvetíti a fordítás, azaz a *кочма* elnevezés érthetetlen marad az olvasók számára, ezért lábjegyzetben kellett volna magyarázatot fűzni hozzá.
- g) *szalmafüdeles kunyhó* (76). Az udmurt fordításban: *куро лунето корка* ‘szalmatető háza’ (85), ahol a tető leírása érzékelteti a gazda szegénységét.
- h) *konyha*, a következő mondatban: *egy konyhában lakott az öreg* (327). Az udmurt szövegben: *песятайлэн улон интыез туж пичи выльм* ‘a nagyapának lakóhelye nagyon kicsi volt’ (373).

A harmadik leggyakoribb fordítási mód az **udmurt analógiával való fordítás**. Ezzel 7 esetben találkozunk, melyek közt van ételnév (a-d), hangszernév (e-f) és szokásleírás (g):

- a) *tarkabableves* (235). Az udmurt szövegben: *сьод көжы* ‘bab’ (szó szerint ‘sötét borsó’, 264), ami inkább babkására, mint levesre hasonlít. Itt hiányolom a *шыл* ‘leves’ lexémát, ami pontosítaná a magyar realitát.
- b) *szilvás és túrós gombóc* (235). Az udmurt szövegben: *сливаен*

пельнянь ‘derelye szilvával’ (264) és кузятэмен пельнянь ‘derelye tûróval’ (265). A пельнянь ‘derelye’ szó ismerős az udmurt olvasók számára, így a derelyét a szilvás töltelékkel könnyen elképzelheti a kis olvasó, ezért ez a funkcionális alapú analógiás váltás jogosnak mondható.

- c) *rántott csirke* (295). Az udmurt szövegben: *пырсатэм чины* ‘sült csirke’ (335). A hagyományos udmurt konyhában nem szoktak húst rántani, a fordító által alkalmazott változat megfelel a kontextusnak.
- d) *galuska* (a *Kutya-macska barátság* c. meséből). Az udmurt szövegben: *чумер шыд* ‘leves galuskával/gombóccal’ (143). A forrásszövegben a galuska köretként szerepel, tejföllel, a célnyelvi szövegben viszont levesről van szó, de ez a csere nem zavaró, mivel a tejfölt tehetjük levesbe is ízesítőként.

Mint látható, a magyar ételnevek udmurt nyelvre történő átültetésekor a fordító igyekszik megőrizni a nemzeti sajátosságokra utaló elemeket.

- e) *cimbalom* (243): ez a trapéz formájú húros hangszer nem ismerős az udmurt olvasók számára, emiatt a fordító a *крезь* ‘guszli’ nevű népi húros hangszerrel váltja fel (274).
- f) *furulya* (243): ez az ajaksípos fúvós hangszer szintén egy vele analóg udmurt reáliára van átváltva: *гумы* ‘pásztorsíp’ (274).

Az eredeti szövegben az említett hangszerek jellege nem játszik nagy szerepet, ami lehetővé teszi az analóg reáliák alkalmazását.

- g) Az egyik mesében találkozunk az otthoni kenyérsütés szokásával: *estére már abból a lisztből süített anyám kenyeret* (397). Az udmurt verzióban: *ӱказезь нэнэ нянь пыжиз* ‘másnap az anyukám kenyeret süített’. Az udmurt családoknál reggel szoktak kenyeret sütni, este kelesztik; valószínűleg e hagyomány alapján adja át Uvarov így a szokást. Véleményem szerint ez az eset is az udmurt analógiával való fordítások közé sorolható.

Az **idegen analógiával való fordítással** négy esetben találkozunk:

- a) *puliszka* (140). Az udmurt fordításban: *кукуруза жук-мамалыга* ‘kukoricakása-puliszka’ (155). Itt a fordító a moldvai, román, ukrán kultúrából kölcsönöz analóg reáliát: a *mamaliga* kukoricalisztből készült kásás étel. Régen a kukoricakása a szegény családok fő tápláléka volt, a magyar mesében is a szereplők szegénységére utal. Ezért elég lenne a kifejezés első részét (*кукуруза жук* vagy *кукуруз жук* ‘kukoricakása’) használni, de udmurt reáliát is be lehetett volna helyette vezetni. Ilyen pl. a *сезьы жук* ‘zabkása’, ami szintén egyszerű és nem drága étel az udmurt konyhában.
- b) *hintó* (235). Az udmurt szövegben ezúttal, mint már említettük, *тарантас* ‘tarantasz’ (265) áll helyette.
- c) *vasas németek* (81). Az udmurt fordításban: *солдатъёс-курасиръёс* ‘katonák-nehézlovasok’ (90). A mesékben nem

jellemzőek a történelmi reáliák, ha mégis előfordulnak, akkor a fordító megjegyzést, magyarázatot fűz hozzájuk. Jelen esetben a fordító közvetlenül a meseszövegbe írja: *тыбыр но гадь бордазы кортьѣс, йыразы корт каскаос* ‘hátukon és mellükön vas, a fejükön vas sisak’ (90). Ez a megjegyzés segít elképzelni a pozitív mesehős ellenségeit. Ily módon a fordító nem történelmi részletekbe merülve adaptálja a történelmi reáliát.

- d) *dragonyos* (81). Az udmurt fordításban: *драгунъѣс* ‘dragonyosok’ (91). A dragonyos karabéllyal vagy rövid szuronyos puskával felfegyverzett lovas. A lábjegyzetben szereplő magyarázat szerint *вал вылын ожмаськись* ‘lovas harcos’ (91), ami minimális információt ad az ellenség kinézetéről. Mivel a célszöveg olvasói nem ismerik a *vasas német* és a *dragonyos* reáliákat, jelentésfelbontással lehetne élni, például a *тушмон* ‘ellenség’ szóval, hiszen a történetben mindkét csoport a főszereplő ellenségeként szerepel.

Transzliterációval van átadva a következő két nemzetközi szó:

- a) *fillér* (327) — *филлер* ‘fillér’ (373). A fillér pénzegység különböző időszakokban volt használatban, 1999-ben kivonták a forgalomból (l. a Magyar Nemzeti Bank weboldala). Viszont a *fillér* szó és származékszavai a beszédben és az írásban máig használatban vannak, l. például *filléres gondjai vannak*.
- b) *huszár* (81) — *гусар* ‘huszár’. Ehhez lábjegyzet is tartozik: *гусар — жоғ ветліісь вал вылын ожмаськись*, azaz ‘huszár — harcos gyorsan futó lovon’. Ez azonban nem magyarázza meg teljesen a *huszár* jelentését, mivel lovon nemcsak huszárok harcoltak. A *гусар* szó az udmurt olvasó számára is ismerős, így nem is szükséges a lábjegyzet.

Mint már említettük, a *kocsmáros* kifejezés (275) fordításakor Uvarov transzliterált alakban használja a *kocma* szót: *кочма(лэн) күзѣ(ез)* ‘a kocma gazdája’ (312). Ezt azonban nem vettem figyelembe, mivel a forrásnyelvi szövegben a *kocma* szó maga nem szerepel.

Kihagyással egy esetben él a fordító, ez pedig a *tanya* (173) említésének mellőzése.

A reáliák fordítási módjait statisztikai szempontból is vizsgáltam. Az eredményeket az alábbi táblázatban foglalom össze.

Fordítási módok		Példák száma	Százalék
1. Körülírás		9	24%
2. Hasonítás	2.1. Jelentésfelbontás	15	39%
	2.2. Udmurt analógia alkalmazása	8	21%
	2.3. Idegen analógia alkalmazása	4	11%
3. Transzliteráció		2	5%
Kihagyás		1	
Összesen		39	

A példák alapján megállapíthatjuk, hogy a fordító többféle módot használt a reáliák jelentésének visszaadására. A fordítási módszer megválasztását befolyásoló tényezők a szöveg típusa (a mi esetünkben a mese), a fordító egyéni stílusa és a célközönség voltak. A kutatás során nem találtam olyan reáliafordítást, amely helytelen asszociációt eredményezne, és ezzel a fordítás érthetőségét jelentősen befolyásolná.

Források

- Нуналлы быдэ выжыкыл. Дуннеысь пöртэм калыкьёслэн выжыкыльёссы. Люказ но поттыны дасяз А. Н. Уваров. Суредазы А. М. Гусаров, В. Б. Михневич. Ижевск: Удмуртия, 1997.
- Minden napra egy mese.* Válogatta és szerkesztette T. Aszódi Éva. Reich Károly rajzaival. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987.
- Kutya-macska barátság. – *Icinke picinke.* Népmesék óvódásoknak. Válogatta és szerkesztette Kovács Ágnes. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2006 [1974]: 18.
- A sajtót osztó róka. – *Icinke picinke.* Népmesék óvódásoknak. Válogatta és szerkesztette Kovács Ágnes. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2006 [1974]: 12.

Irodalom

- Barhudarov, L. Sz. = Л. С. Бархударов 1975: *Язык и перевод.* Москва: Просвещение.
- Fjodorov, A. V. = А. В. Федоров 1953: *Введение в теорию перевода.* Москва: Издательство литературы на иностранных языках.

- Klaudy Kinga 1997: *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Komisszarov, V. N. = В. Н. Комиссаров 1990: *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва: Высшая школа.
- Magyar Nemzeti Bank weboldala
[http://www.mnb.hu/Engine.aspxpage=mnbbhu_altalanosinformaciok&ContentID=10728#\[q5\]](http://www.mnb.hu/Engine.aspxpage=mnbbhu_altalanosinformaciok&ContentID=10728#[q5]). 2009. szeptember 12.
- Newmark, Peter 1981: *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
- Satkov, G. V. = Г. В. Шатков 1952: *Перевод русской безэквивалентной лексики на норвежский язык*: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва: ВИИЯ.
- Simigné Fenyő Sarolta 2006: *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Stúdium.
- Svejcer, A. D. = А. Д. Швейцер 1973: *Перевод и лингвистика*. Москва: Воениздат.
- Szobolev, M. N. = М. Н. Соболев 1952: *Пособие по переводу с русского языка на французский*. Москва: Наука.
- Titova, O. V. = О. В. Титова 2005: О названиях некоторых видов наземных транспортных средств в удмуртском языке. – *XXI IFUSCO International Finno-Ugric Students Conference = Международная финно-угорская студенческая конференция = Abstracts = Тезисы*. Ижевск: 193–194.
- Valló Zsuzsa 2000: A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. – *Fordítástudomány 2* (1): 34–49.
- Vlahov, Sz. & Florin, Sz. = С. Влахов & С. Флорин 1986: *Непереводимое в переводе*. Издание 2-е испр. и дополн. Москва: Высшая школа.

Strategies used to translate Hungarian realia into Udmurt

This paper presents the results of my study of the strategies used by A. Uvarov to translate Hungarian realia found in the text of 51 stories he published in Udmurt in 1997. My aim is to find out what types of realia appear in the Hungarian stories, how they are translated in Udmurt, and how they relate to each other statistically. I evaluated the translation strategies in terms of adequacy as well. In cases of inadequate translation, I recommend alternatives which could provide a better explanation of the Hungarian realia for the Udmurt readership.